

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Ю.І. Азаров

*професор кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

Національної академії внутрішніх справ,

М.П. Климчук

*доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. Чинний КПК України повинен удосконалити правове регулювання у сфері кримінальної процесуальної діяльності, запровадити європейські цінності та принципи, забезпечити реальну, а не задекларовану рівність процесуальних можливостей сторін кримінального провадження й утвердити змагальність процесу, а неухильне дотримання прав людини має стати ключовою ідеєю всього кримінального процесу.

Законне й обґрунтоване прийняття рішення про закінчення досудового розслідування забезпечує реалізацію таких завдань кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу. Разом з тим необґрунтоване закриття кримінального провадження шкодить боротьбі зі злочинністю, дозволяє уникнути відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення винними, порушує права та законні інтереси потерпілих осіб [1, с. 528].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя статті складають фундаментальні роботи вчених: В.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Н.С. Карпова, Є.Г. Коваленка, А.М. Ларіна, Л.М. Лобойка, П.А. Лупинської, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.В. Назарова, В.Т. Нора, М.А. Погорєцького, В.М. Савицького, М.С. Строговича, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, Н.А. Якубовича та інших.

У зв'язку із впровадженням у 2012 р. нового КПК виникає необхідність у дослідженні практики закриття кримінального провадження, як однієї з форм закінчення досудового розслідування, з'ясування основних недоліків у діяльності суб'єктів, які беруть участь у таких процедурах.

Мета статті. Невирішеність вказаних проблем при розслідуванні кримінальних правопорушень і відсутність відповідних рекомендацій з вирішення питань процесуального та організаційного характеру, що виникають у даному напрямі правозастосовної діяльності, зумовлює недостатню ефективність закриття кримінального провадження і визначає актуальність статті.

Основні результати дослідження. У кримінально-процесуальній літературі існує багато точок зору щодо сутності закриття кримінального провадження. А.Я. Дубинський відзначає, що закриття кримінальної справи є заключним етапом розслідування, на якому уповноважений державою орган підводить підсумок виконаній роботі, аналізує й оцінює сукупність зібраних доказів, а також розв'язує інші питання, що впливають із прийнятого рішення по суті справи [2, с. 12].

Безперечним є й те, що закриття провадження у кримінальній справі є процесуальною гарантією проти необґрунтованого притягнення громадянина до кримінальної відповідальності [3, с. 226].

Як відомо, одне із рішень про закінчення досудового провадження приймається тоді, коли вирішено його завдання: вжито вичерпних заходів стосовно встановлення події злочину і викриття винуватих осіб, всебічно, повно та неупереджено досліджено всі обставини, які належать до предмету доказування; вжито заходів до захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, до відшкодування матеріальної та моральної шкоди; вжито необхідних заходів для забезпечення правильного застосування закону.

Відповідно до ст.283 КПК України прокурор після повідомлення особі про підозру зобов'язаний у найкоротший строк здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР. Саме він, використовуючи свої повноваження, за наявності визначених ст. 284 КПК України підстав закриває кримінальне провадження під час досудового розслідування, приймаючи відповідну постанову [4].

Відповідно до ч.1 ст.284 КПК України, кримінальне провадження закривається в разі, якщо: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження

по тому самому обвинуваченню; потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст.212 КК України, досягнутий податковий компроміс [4].

Виключенням з цієї норми є можливість слідчого приймати постанову про закриття кримінального провадження у разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення, встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення або набрання чинності закону, яким скасовується кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою, якщо в кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. У всіх інших випадках, за наявності підстав, передбачених ст.284 КПК, рішення про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного приймає виключно прокурор.

Таким чином, враховуючи передбачену КПК можливість прокурору розпочинати досудове розслідування, саме прокурор наділений виключними повноваженнями владно-розпорядчого характеру щодо прийняття.

Стосовно постанов слідчого про закриття кримінального провадження прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії такої постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Вказана постанова слідчого може бути скасована прокурором і за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

У разі, якщо особі повідомлялось про підозру, рішення про закриття кримінального провадження за всіма підставами, наведеними у ч.1 ст.284 КПК України, може прийматися прокурором. При цьому, рішення прокурора про закриття кримінального провадження стосовно підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення (ч.4 ст.284 КПК України) [4].

Таким чином, законодавчо розмежовується закриття усього кримінального провадження та стосовно конкретного підозрюваного. Тому навряд чи можна говорити про завершення досудового розслідування, коли кримінальне провадження закривається щодо підозрюваного без закриття всього провадження. Копію постанови про закриття кримінального провадження прокурор зобов'язаний надіслати заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику.

Можливість скасування постанови прокурора в порядку підпорядкованості вказаною статтею не регламентується. Відповідь на це питання міститься у ч.6 ст.36 КПК України. Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, прокурори міст, районів, районів у містах, міжрайонні, спеціалізовані прокурори, їх перші заступники і заступники при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та

необґрунтовані постанови слідчих і підпорядкованих прокурорів у межах строків досудового розслідування [4].

Варто також зазначити, що КПК України передбачено оскарження під час досудового провадження рішень прокурора й слідчого про закриття кримінального провадження до слідчого судді. Зокрема, рішення слідчого про закриття кримінального провадження можуть бути оскаржені заявником, потерпілим, його представником чи законним представником (п. 3 ч.1 ст.303 КПК України). Рішення прокурора – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником (п.4 ч.1 ст.303 КПК України). Однак скарги зазначеними особами повинні бути подані протягом десяти днів з моменту прийняття рішення або десяти днів з дня отримання копії постанови про закриття кримінального провадження (ч.1 ст.304 КПК України). Ухвалу слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження під час досудового розслідування може бути оскаржено до апеляційного суду (ч.2 ст.309 КПК України) [4].

Доводиться констатувати, що на думку органів досудового розслідування, потерпілий у рамках кримінального провадження є переважно пасивною процесуальною фігурою з точки зору вирішення питань забезпечення належного проведення досудового розслідування.

Потерпілий, як сторона обвинувачення, є основною фігурою, яка може оскаржити такий процесуальний документ, як постанову про закриття кримінального провадження. При цьому в нього виникає необхідність ознайомитися з матеріалами кримінального провадження для з'ясування питань, які саме заходи вжито органами досудового розслідування з метою перевірки обставин, викладених ним у заяві про вчинення кримінального правопорушення, які слідчі та інші процесуальні дії вчинено. Зокрема, п.11 ч.1 ст.56 КПК України передбачено право потерпілого на ознайомлення з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження [4]. Натомість на практиці, заявляючи клопотання про ознайомлення з матеріалами після отримання постанови про закриття такого провадження з метою вирішення питання щодо наявності підстав для оскарження постанови, зіштовхуємося з відмовою у задоволенні клопотання захисником, як представником потерпілого. Мотивується це, як правило таким формулюванням: «вивченням закритого кримінального провадження встановлено, що воно не містить матеріалів, які безпосередньо стосуються Вас, оскільки протиправні дії вчинялися щодо іншої особи».

Отже, фактично органи досудового розслідування виходять з того, що закриття кримінального провадження за відсутності складу кримінального правопорушення (п.2 ч.1 ст.284 КПК України) автоматично позбавляє потерпілого права на ознайомлення зі змістом матеріалів кримінального провадження, є істотним порушенням його прав та законних інтересів.

У 2014 р. за результатами розслідування кримінальних проваджень, у першу чергу відкритих за фактами природної смерті, самогубств та безвісного

зникнення громадян, у 114310 прийнято рішення про їх закриття за відсутністю складу чи події кримінального правопорушення [5].

Через недостатній контроль за діями слідчих підрозділів допускалися факти прийняття незаконних рішень про закриття кримінальних проваджень без проведення в них усіх слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що є порушенням вимог КПК України та підставою скасування постанов про закриття органами прокуратури.

Наприклад, 23.02.2014 СВ Ніжинського МВ УМВС України в Чернігівській області відкрито кримінальне провадження за фактом умисного вбивства гр-на К за ч.1 ст.115 КК України з додатковою відміткою кваліфікації «природна смерть». 26.02.2014 за результатами досудового розслідування, яке тривало лише три дні, в указаному кримінальному провадженні прийнято рішення про його закриття на підставі п.2 ч.1 ст.284 КПК України, яке 17.03.2014 скасоване Ніжинською міжрайонною прокуратурою Чернігівської області як незаконне та в провадженні дано процесуальні вказівки. 29.04.2014 СВ Ніжинського МВ без виконання вказівок прокуратури та незважаючи на отриманні дані судово-медичної експертизи про те, що в К. виявлено тілесні ушкодження у вигляді закритої травми грудної клітки та органів черевної порожнини, повторно прийнято рішення про закриття кримінального провадження, яке 11.06.2014 скасовано Ніжинською міжрайонною прокуратурою Чернігівської області, як передчасне та необґрунтоване [5].

На нашу думку, цілком слушно законодавець у КПК України до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (п.5 ч.1 ст.91) відносить ті, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [4].

З цього приводу О.М. Ларін зауважив, що обставини, в силу яких кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю є предметом доказування в негативній формі [6, с. 22]. Окремі факти, обставини кримінального провадження встановлюються слідчими лише шляхом кримінального процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази.

Закінчення досудового розслідування не може розглядатися як незначна за своїм характером разова процесуальна дія. Це цілий комплекс процесуальних дій, важлива складова частина досудового розслідування.

Досудове розслідування вважається закінченим тоді, коли вирішені всі його завдання. Визнати досудове розслідування закінченим – значить визнати, що немає необхідності проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку і дослідження доказів: усі необхідні докази для ухвалення підсумкового рішення зібрані, перевірені, досліджені і належним чином оцінені.

Не можна зводити закінчення досудового розслідування до механічної процедури. Складання процесуальних документів – не лише засіб фіксації дій і рішень учасників кримінального провадження. Справа не в тому, щоб «для порядку» скласти й підшити у матеріали кримінального провадження постанову про його закриття. Усі процесуальні дії мають бути проведені так, щоб

реально забезпечити вимогу закону про повноту і неупередженість досудового розслідування [7, с. 13].

Аналіз розкриття та розслідування злочинів, вчинених проти життя та здоров'я особи засвідчує, що основними підставами винесення судами виправдувальних вироків у кримінальних провадженнях про вмісні вбивства насамперед є порушення слідчими вимог кримінального процесуального законодавства при проведенні досудового розслідування щодо повного та неупередженого розслідування обставин учинення злочинів. Указані порушення стають можливими через недостатній контроль з боку керівництва органів внутрішніх справ при реагуванні на заяви і повідомлення про тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також їх невийзд на місця вчинення цих злочинів. За таких обставин огляди місць події проводяться формально та неякісно, як наслідок, речові докази не вилучаються або ж вилучаються з порушенням вимог кримінального процесуального законодавства.

Наприклад, 27 листопада 2014 р. у с. Гоголів Броварського району за місцем свого проживання виявлено труп П. Огляд місця події та трупа належним чином не було проведено, для участі в огляді спеціаліста криміналіста та судово-медичного експерта не було залучено, що призвело до не виявлення слідчим ножових поранень на трупі та не вилучення з місця події жодного речового доказу. Незважаючи на явні ознаки вбивства, а саме слідів крові на місці події, кримінальне провадження за вказаним фактом відкрито з додатковою відміткою кваліфікації «природна смерть» [5].

В практичній діяльності органів досудового розслідування виникають проблемні питання в зв'язку з тим, що КПК не містить положень щодо закриття кримінальних проваджень з підстав, коли померла особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, і якій не повідомлялося про підозру, коли за даним фактом є не скасована постанова про закриття кримінального провадження, акт амністії та в зв'язку з помилуванням окремих осіб.

Зокрема, відповідно до п.5 ч.1 ст.284 КПК України закрити кримінальне провадження можна лише в разі смерті підозрюваного, обвинуваченого [4]. Тобто в разі, якщо особі не повідомлялося про підозру у встановленому КПК порядку, однак зібрано достатньо доказів для підозри її у вчиненні кримінального правопорушення, закрити таке кримінальне провадження не можливо, оскільки померла особа не має статусу підозрюваного. При цьому здійснити повідомлення про підозру даній особі не можливо фізично.

Вказана обставина також призводить до дублювання роботи слідчого, прокурора, суду в разі, якщо в ході досудового розслідування чи під час судового провадження, встановлено наявність не скасованого рішення слідчого, прокурора чи ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим же фактом. Це не дає можливості закрити розпочате повторно кримінальне провадження. Водночас, чинним КПК не передбачено закриття кримінального провадження у зв'язку з актом амністії або ж помилуванням окремої особи, що призводить до неврегульованості норм КПК та статтями 86, 87 КК України.

Не менш важливою проблемою є й те, що в КПК не висвітлено питання закриття кримінальних проваджень у зв'язку із закінченням строків давності

притягнення особи до кримінальної відповідальності, як це передбачено ст. 49 КК України та було визначено ст. 11-1 КПК України 1960 р. Погоджуємось, що закриття кримінального провадження за цією підставою є доцільним, оскільки закінченням строку давності, зазвичай, пов'язується із недоцільністю подальшого кримінального переслідування. При цьому закриття кримінальних проваджень за строками давності має й суто практичний аспект. Адже кожного року в органах досудового розслідування накопичуватимуться десятки тисяч кримінальних проваджень, що відповідно викликатиме труднощі в забезпеченні їх належного зберігання та обліку. Зокрема, лише у 2009-2012 рр. у зв'язку з закінченням строків давності закрито 652,667 тис. справ [8].

Як слушно йдеться у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих процесуальних дій та оптимізації діяльності органів досудового розслідування», включення цієї підстави закриття кримінального провадження до повноважень слідчого має на меті забезпечення принципу процесуальної економії, зменшення витрат на ведення процесу, оскільки порядок закриття кримінального провадження за цією підставою, нині передбаченою в КПК, потребує направлення такого кримінального провадження прокурору, який вже виносить постанову про його закриття. Такий порядок призводить до затягування процесу прийняття процесуального рішення у кримінальному провадженні [8].

Висновки. Отже, процедура закриття кримінального провадження під час досудового розслідування охоплює систему кримінальних процесуальних правовідносин, пов'язаних із діями слідчого та прокурора щодо: перевірки, оцінки та використання доказів; вжиття передбачених у законі заходів при забезпеченні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; процесуальне оформлення цього рішення; спрямування матеріалів провадження за належністю для погодження прийнятого рішення; забезпечення можливості учасникам кримінального провадження оскарження прийнятого рішення.

З метою забезпечення належної організації роботи слідчих підрозділів з розслідування кримінальних проваджень, має бути забезпечений ефективний відомчий контроль за ходом досудового розслідування в цих провадженнях. Йдеться насамперед про забезпечення контролю за правильністю кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених проти життя та здоров'я особи, а також про недопущення їх приховування шляхом кваліфікації за менш тяжкими статтями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Михеєнко М.М.* Кримінальний процес України: [підруч.] – [2-ге вид., переробл. і доповн.] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
2. *Дубинский А.Я.* Прекращение уголовного дела в стадии дознания и предварительного следствия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.Я. Дубинский. – К.: Киевский гос. ун-т. им. Т.Г. Шевченко, 1971. – 20 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: станом на 1 верес. 2001 р. / [упоряд.: Ю.М. Грошевий, М.А. Погорецький]. – Х.: Арсис, ЛТД, 2001. – 447 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 376 с.

5. Аналіз розкриття та розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я особи, упродовж 12 місяців 2014 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/.../545198.

6. Ларин А.М. Доказывание на предварительном расследовании в советском уголовном процессе / А.М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1961. – 170 с.

7. Губська О.А. Звільнення від кримінальної відповідальності за новим КПК: [монографія] / Губська О.А. – К. : ІНТЕРСЕРВІС, 2013. – 155 с.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вдосконалення порядку здійснення досудового розслідування): Пояснювальна записка до проекту Закону України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id...

Азаров Ю.І., Климчук М.П. Проблемні питання закриття кримінального провадження під час досудового розслідування

У статті на підставі вивчення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, висвітлено особливості закриття кримінального провадження, як однієї з форм закінчення досудового розслідування. Автори звертають увагу на дотримання прав та інтересів потерпілого разом із гарантіями ефективної діяльності органів досудового розслідування та прокуратури у таких кримінальних провадженнях.

Ключові слова: закриття кримінального провадження, досудове розслідування, слідчий, прокурор, потерпілий.

Азаров Ю.И., Климчук М.П. Проблемные вопросы закрытия уголовного производства в ходе досудебного расследования

В статье на основании изучения уголовного процессуального законодательства и практики его применения, освещены особенности закрытия уголовного дела, как одной из форм окончания предварительного расследования. Авторы обращают внимание на соблюдение прав и интересов потерпевшего вместе с гарантиями эффективной деятельности органов досудебного расследования и прокуратуры в таких уголовных делах.

Ключевые слова: закрытие уголовного дела, досудебное расследование, следователь, прокурор, потерпевший.

Azarov Yu, M. Klimchuk Problematic issues of closing criminal proceedings during the preliminary investigation

On the basis of the criminal procedure law and practice, highlights the features of closing criminal proceedings as a form of end pre-trial investigation. The authors draw attention to the rights and interests of victims with effective safeguards of pretrial investigation and prosecution of such criminal proceedings.

Keywords: closure of criminal proceedings, pre-trial investigation, investigator, prosecutor, victim.

Стаття надійшла до редакції 30.12.2014.